

Úvodem k číslu, které je věnováno problému seniorů v české společnosti

Toto číslo *Sociologického časopisu* obsahuje několik statí, které reagují na velmi aktuální téma současné české společnosti: populační stárnutí. Faktu, že česká společnost stárne, si zatím všímali především demografové a v poslední době také ekonomové, sociologicky byl dosud uchopován jen sporadicky. Přitom okruh témat, která tento makrostrukturální proces obsahuje, je nesmírně široký; namátkou jmenujme stárnutí v moderní a tradiční společnosti; sociální konstrukce věku; kohorty a stratifikovaná věková struktura; sociální role a sociální status seniorů; senioři a rodina; práce a odchod do důchodu; senioři a bydlení; stáří a životní úroveň; stáří a sociální exkluze; stáří a politika; stáří a zdraví atd. atd.

Když byl rok 1991 vyhlášen *Evropským rokem seniorů a solidarity mezi generacemi*, bylo cílem této akce monitorovat demografické trendy ve stárnoucích evropských společnostech, upevnit solidaritu mezi generacemi, podporovat pozitivní ekonomický a sociální přínos seniorů a integrovat je do společnosti tak, aby se předcházelo jejich sociálnímu vylučování, a konečně zvýšit mobilitu seniorů a přispět tak k jejich schopnosti vést nezávislý život až do vysokého věku.

To, že se u nás v té době neobjevila série příslušných sociologických studií, bylo pochopitelné: měli jsme úplně jiné starosti a navíc problém populačního stárnutí se při povrchním pohledu nejevil jako příliš akutní. Zdědili jsme věkovou strukturu, do níž populační politika komunistického režimu vnesla v polovině 70. let populační vlnu, a zdědili jsme velmi špatné úmrtnostní poměry (muži se v roce 1990 dožívali pouhých 67,5 roků, ženy 76,0 roků). Jelikož se navíc na počátku 90. let porodnost stabilně pohybovala jen těsně pod úrovní reprodukce obyvatelstva (na jednu ženu tehdy připadalo průměrně 1,9 narozených dětí), mohlo se neinformovaným zdát, že české společnosti stárnutí v nejbližší době nijak výrazně nehrozí.

O pouhých pět let později už bylo všechno jinak: porodnost se prudce snížila (na 1,2 dětí na jednu ženu) a úmrtnostní poměry se výrazně zlepšily (naděje dožití se v roce 1997 zvýšila na 70,5 roků pro muže a 77,5 roků pro ženy), takže počet i podíl seniorské populace začal stoupat. Česká společnost se stala společností s vysokou dynamikou stárnutí. Zatímco v roce 1990 byl podíl osob ve věku 60 let a starších 17,7 % (což v absolutních číslech bylo 1 836 000 osob), do roku 2000 by se měl podle poslední projekce Českého statistického úřadu tento podíl zvýšit na 18,4 % (1 889 000 osob), aby se v roce 2010 vyšplhal na 23 % s celkovým počtem 2 365 000 seniorů.

Proces stárnutí se ovšem nezastaví a bude dále pokračovat, neboť je imanentní moderním společnostem. Variabilní je pouze jeho dynamika, která je ovlivňována mírami porodnosti a mírami úmrtnosti. Vzhledem k tomu, že v příštích dvou desetiletích očekáváme, že se porodnost ustálí na hodnotách 1,5-1,6 dítěte na ženu a vzhledem k tomu, že je velmi pravděpodobné, že se i v českém prostředí výrazně prodlouží naděje dožití (u mužů na 75-76 let z dnešních 70,5, u žen na 81-82 let ze současných 77,5), je zřejmé, že česká společnost bude permanentně stárnout v průběhu celé první třetiny třetího tisíciletí. Kolem roku 2020 by se mohl podíl seniorské populace vyšplhat na 27 %, což by představovalo plných 2 800 000 seniorů ve věku 60 a více let.

Příští rok, rok 1999, bude *Mezinárodním rokem seniorů*. Věřím, že se české sociální vědy nechají inspirovat svými zahraničními kolegy a v hojně míře se začnou problematice stárnutí a společnosti věnovat. Stati tohoto čísla se seniorskou problematikou přinášejí ukázkou zpracování některých témat. Původně zazněly mezi mnoha dalšími na celostátní konferenci pořádané Školou sociálních studií Masarykovy univerzity v polovině října 1997 v Brně a byly publikovány jako texty konference ve sborníku *Česká společnost a seniori*, který byl pod redakcí Ladislava Rabušice vydán v limitovaném nákladu jako zájmový tisk Školy sociálních studií MU Brno na konci roku 1997. Jelikož chceme, aby analýzy situace seniorů byly dostupné širší sociologické obci, publikujeme je v přepracované podobě ještě jednou.

Seniorské téma otvírá krátký úvodní příspěvek *Iva Možného*, v němž autor upozorňuje na to, že díky podstatným změnám ve způsobu organizace sociálního státu a díky změnám v habituální povaze stáří, což jsou procesy, které akcelerovaly ve druhé polovině našeho století, bylo stáří tak zásadně redefinováno, že bylo teprve nyní „sociálně vynalezeno“ – podobně jako bylo v minulosti v průběhu formování moderních společností vynalezeno dětství.

Následující stať *Ladislava Rabušice* se dotýká aktuálního tématu české současnosti: věku odchodu do důchodu. Na základě demografické argumentace, jakož i na základě zevrubné sociologické analýzy významu věku pro populaci, která je v důchodovém a předdůchodovém věku, dospívá autor k pevnému závěru, že legitimním věkovým limitem pro vzniku nároku na důchod by se v české společnosti mohl stát 65. rok života jak mužů, tak také žen.

Zajímavou ukázkou uchopení tématu stárnutí v kontextu sociální politiky je příspěvek nizozemského ekonoma a sociologa *Ruuda Muffelse*. Zabývá se zdánlivě protikladnými procesy stárnutí a ekonomické flexibilizace a ukazuje, že tyto procesy lze skloubit tím, že se zbavíme tradičního pohledu na roli trhu práce a sociální politiky a že vytvoříme moderní systém sociální politiky, v níž provedeme strukturální reformu důchodového zabezpečení, přejdeme k aktivnímu a preventivnímu modelu sociálního zabezpečení a vsadíme období práce, vzdělávání a volného času organicky do průběhu celého životního cyklu.

Druhá stať *Ladislava Rabušice* si klade otázku, zdali jsou čeští seniori chudí nebo ne. Prostřednictvím rozboru objektivních a subjektivních indikátorů chudoby autor konstatuje, že ekonomická situace českých seniorů není z objektivního hlediska nijak dramatická, subjektivně je ovšem percipována značně negativně. Vzhledem k tomu, že člověk jedná na základě toho, jak si interpretuje jednotlivá fakta svého každodenního života, může být tento poznatek a zároveň i fakt významnou výzvou pro českou sociální politiku.

Vzhledem k tomu, že seniori důchodového věku tvoří významný segment populace voličů (v roce 1996 to bylo 23 %), je otázka vztahu politiky a seniorů tématem s vysokou politickou relevancí. *Petr Mareš* se ve své stati zabývá zájmem seniorů o politiku a jejich volebním chováním a volebními preferencemi. Ukazuje, že politické postoje českých seniorů jsou výrazně diverzifikovány, což souvisí s růzností vlivů v období politické socializace. Upozorňuje proto, že není možné předpokládat, že z důvodů věku se tyto postoje a zájmy budou stávat homogenními.

Pavel Pácl si ve svém příspěvku všímá seniorů jako příjemců obsahů masové komunikace. Na základě své severomoravské empirické sondy přináší poznatek, že seniori jsou nejvděčnějšími konzumenty hromadného sdělování a jsou jeho podstatnou složkou.

Nejsou však konzumenty nejvíce uspokojovanými, neboť jak komerční, tak veřejnoprávní média nemají o tuto složku svého publika nijak výrazný zájem, nebo dokonce nevědí, jak ho oslovit.

Do „seniorského“ čísla zařazujeme v rubrice *Studenti píší* příspěvek Marie Přidalové, který na zmíněné konferenci nezazněl. Téma, jímž se tato mladá autorka nechala inspirovat, totiž proč je v moderních společnostech smrt tabuizována, však k problematice stárnutí nepochybně patří. Autorka ukazuje, že pro moderní společnost je strach ze smrti, a tudíž i její tabuizace, logický. Jelikož pro moderního člověka je život příležitostí konzumovat vše, co společnost hojnosti bohatě nabízí, nemůže být smrt ničím jiným než zlověstným přerušením. Způsoby, jak strach ze smrti mírnit a jak také dodat umírání důstojnosti ovšem, jak naznačuje autorka, existují.

Stati a příspěvky publikované v tomto čísle na téma stárnutí plní kromě své meritorní funkce ještě další úlohu. Svým způsobem totiž představují práci nového sociálně vědního pracoviště. 1. ledna 1998 na Masarykově univerzitě v Brně vznikla vydělením z Filozofické fakulty nová samostatná fakulta, *Fakulta sociálních studií MU*, na níž se výzkumně i pedagogicky pěstují obory humanitní environmentalistika, politologie, psychologie, sociální politika se sociální prací, sociologie a žurnalistika. Většina autorů seniorských příspěvků (včetně spolupřekladatelky K. Kepákové) – P. Mareš, I. Možný, M. Přidalová a L. Rabušic – jsou právě z tohoto nového vysokoškolského pracoviště. Další autor, P. Pácl, byl kmenovým členem brněnské katedry sociologie Filozofické fakulty až do počátku 90. let a my ho stále svým způsobem chápeme jako „našeho“. Konečně Ruud Muffels pracuje na Univerzitě v Tilburgu, tedy pracovišti, s nímž má naše nová fakulta velmi bohaté styky jak pedagogické (TEMPUS), tak také badatelské (spolupráce při výzkumných projektech). Dá se tedy říci, že toto monočíslo vzniklo plně díky aktivitám pracovníků Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zdali se nám povedlo, máte nyní možnost posoudit.

Ladislav Rabušic

4. Evropská sociologická konference

4. Evropskou sociologickou konferenci pořádá v Amsterdamu Evropská sociologická asociace (ESA) od 18. do 21. srpna 1999. Jejím ústředním tématem bude hledání odpovědí na otázku, zda a jak bude fungovat příští Evropa. Organizátoři vyzývají zájemce, aby přihlásili příspěvky k následujícím tematickým okruhům:

Jak se v Evropě pracuje

- Mění se práce v Evropě: nové technologie, nové organizace
- Nerovnosti: mění se stratifikační vzorce?
- Bez práce v Evropě: nezaměstnanost, chudoba a sociální exkluze – postsocialistické instituce
- Práce a životní běh: nové kariéry, nové režimy pracovní doby
- Zdraví, pracovní podmínky a blahobyt

Jak se pracuje na Evropě: vytváření identit

- Kolektivní identity: lokální, regionální, národní, evropská
- Migrace: integrace nebo segmentace
- Setkávání kultur a multikulturalismus
- Střet náboženství
- Konstruování rozdílů: kultura těla a sexualita

Jak se pracuje na Evropě: vytváření institucí

- Promýšlení Evropy: sociální teorie
- Vytváření evropských institucí
- Nová sociální Evropa: harmonizace a polarizace
- Post-socialistické instituce
- Za hranicemi práva

Jak působí Evropa ve světě

- Evropa a světový systém
- Globalizace práce a pracovních sil
- Občanství: státní, evropské, globální

Otevřené směry

- Sociální zpravodajství o Evropě

Výzkumné sítě

Abstrakty příspěvků v rozsahu do 250 slov na disketě (ve WordPerfectu 5.1, DOS/ASCII nebo ve Wordu) přijímá sekretariát konference do 15. ledna 1999. Sekretariát poskytuje také informace o organizaci konference.

Jeho adresa: ESA 4th European Conference of Sociology
SISWO, Netherlands Universities Institute for Coordination of Research
in Social Sciences
Plantage Muidersgracht 4
1018 TV Amsterdam
The Netherlands
tel. + 31 20 527-0600
fax + 31 20 622-9430
e-mail esa@siswo.uva.nl